

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ**

**ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ РІДНОГО КРАЮ В КОНТЕКСТІ
ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ О.С. АФАНАСЬЄВА-
ЧУЖБИНСЬКОГО «НАРИСИ ДНІПРА». МІЖПРЕДМЕТНА
ІНТЕГРАЦІЯ СУЧАСНОГО УРОКУ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: здобувачка II курсу
07-241М групи
Спеціальності 014 Середня освіта
Спеціалізація 014.03 Історія
Освітньо-професійної програми
Середня освіта (історія)
Гнатовська Надія Петрівна
Керівник професор
Водотика Сергій Григорович
Рецензентка к.і.н., доцентка
Коновалова Ганна Василівна

Херсон – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. Життєвий та творчий шлях О.С. Афанасьєва – Чужбинського	11
1.1. Життєвий шлях Олександра Афанасьєва – Чужбинського.....	11
1.2. Особливості творчого погляду О.С. Афанасьєва – Чужбинського.....	15
РОЗДІЛ II. Херсонщина другої половини ХІХ століття у творі О.С. Афанасьєва – Чужбинського «Нариси Дніпра»	21
2.1. Північна частина Херсонщини: пароплавство, хлібна торгівля, переправи, чумаки.....	21
2.2. Українські села, поселення колоністів. Херсон. Розбудова міста на сторінках твору «Нариси Дніпра» О.С. Афанасьєва -Чужбинського.....	27
РОЗДІЛ III. Теоретичні основи організації інтегрованих уроків у вивченні історії рідного краю	33
3.1. Сутність інтегрованого навчання.	33
3.2. Інтеграція предметів в сучасній школі. «Нариси Дніпра» - ґрунтовне краєзнавче та етнографічне дослідження з історії Херсонщини.....	37
ВИСНОВКИ	41
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	47
ДОДАТКИ	
Додаток А «Кодекс академічної доброчесності»	

ВСТУП

Протягом століть йшов пошук досконалих методів навчання учнів педагогами, психологами узагальнювався певний досвід, пропонувалися нові ідеї в галузі вивчення суспільно-гуманітарних наук.

У наш час зростає потік інформації, поширюється тенденція до відтворення справжньої історії, без перекручувань і фальсифікації. Тому, саме у нагоді можуть стати й художні твори українських митців. Адже, розвиток літератури нерозривно пов'язаний з розвитком історичної свідомості суспільства та його відображенням. Це дає змогу ставити і розв'язувати на уроках проблему формування історичної свідомості школярів. Слід звернути увагу, що інтерес до названої проблеми помітний у педагогіці та методиці викладання історії А. Лійметса, В.Комарова, О.Антонюка, Є.Смотрицького, Р.Пастушенка. Свого часу вони підкреслили: «Слід не тільки досліджувати, а й формувати історичну свідомість у підростаючого покоління!». Сьогодні на сторінках наукової преси з'являється ряд альтернативних думок на певні історичні проблеми і, навіть, цілі періоди, а сам обсяг знань надзвичайно швидко збільшується. Проте, не тільки людина виявляє ціннісне ставлення до історії, а й історія має здатність надавати певної вартості тим, кого фіксує у своїх реєстрах. І саме тому, за історичне буття йде безнастанна боротьба. А літературна творча спадщина – оригінальний спосіб історизації. Адже, це ціннісне виділення з часового потоку сучасного й минулого, того, що є, на думку митців, феноменальним і надає йому художньої значущості. Історична романістика до якої належить твір С. О. Афанасьєва – Чужбинського «Нариси Дніпра» - один із найкращих зразків досліджуваної теми нашої роботи. Тим паче, якщо ми піднімаємо питання ще й сучасної інтеграції уроків у шкільній програмі.

Мета: Дослідити в якій мірі можливо, опанувати матеріал з історії рідного краю (Херсонщини) на основі літературного твору, відомого у свою епоху письменника, публіциста, етнографа Олександра Степановича Афанасьєва – Чужбинського. А зважаючи на те, що сучасна школа повинна

виховувати в учнів здатність до самостійної навчально-пізнавальної діяльності, самостійного здобування знань, і проявляти такі якості мислення, як самостійність, активність, гнучкість, швидкість, креативність – то підтвердити, що одним із найбільш ефективних методів у самостійно дослідницькій роботі школярів є впровадження системи інтегрованого навчання.

- Показати, що зміст інтеграції уроків полягає перш за все у формуванні в учнів цілісного світогляду про навколишній світ та активізації освітньої діяльності школярів.
- Проаналізувати, як інтегровані уроки підвищують якість засвоєння нового матеріалу.
- Охарактеризувати створення творчої атмосфери під час проведення уроків інтегрованого формату.
- Підтвердити підвищення інтересу учнів до матеріалу, що вивчається саме у процесі інтегрованого навчання.

Актуальність теми. Тема інтегрованого навчання в наш час є дуже актуальною. Перш за все це і самостійна робота з учнями на уроці і в позаурочний час - це використання різноманітних видів індивідуальної та колективної навчальної діяльності учнів, що здійснюється за завданнями вчителя, під його керівництвом, однак без його безпосередньої участі. А також, формат інтегрованого навчання на сьогодні є вимогою часу. І саме система інтеграції освітнього процесу сприятиме розвитку творчого, інтелектуального, і, безпосередньо дослідницького рівня сучасного здобувача освіти, як середньої, так і вищої школи. Основою інтеграції, її домінантою у вивченні дисциплін стає розуміння здобувачами освіти цілісності світу, а головне, усвідомлення себе в цьому стрімко розвиваючому суспільстві.

Одним з напрямів інтегрування змісту предметів є, звичайно ж, проведення самих інтегрованих уроків. Зокрема історії та літератури. Крім

цього, у темі даної магістерської роботи, ми можемо прослідкувати новизну дослідження. Адже, до цього ніхто не проводив вивчення історії Херсонщини на основі твору Чужбинського «Нариси Дніпра». Хоча інтерес до самого твору проявляє все більше й більше науковців, дослідників історії самої Херсонщини. Так, зокрема 12 травня 2016 року у відділі краєзнавства Комунального закладу "Херсонська обласна універсальна наукова бібліотека імені Олеся Гончара" Херсонської обласної ради відбулась презентація перевидання книги О.С. Афанасьєва-Чужбинського «Нариси Дніпра», яка вийшла друком у видавництві "Апріорі" (м. Львів) до 200-річчя від дня народження автора.

Крім цього, сама постать Олександра Афанасьєва - Чужбинського є мало дослідженою, але від цього не менш цікавою для вивчення літератури рідного краю у шкільній програмі зі здобувачами освіти.

А от, практична реалізація завдань обраної проблематики – вивчення історії рідного краю в контексті літературного твору - насамперед залежить, звісно ж, від учителя, його вміння глибоко усвідомлювати роль і місце освітніх процесів та систем у світовому культурному руслі; також впевнено орієнтуватися у феноменах науки та соціально-політичних явищах, майстерно поєднувати важливі фундаментальні знання та ретельну фахову педагогічну підготовку для направлення й організації самостійно пошукової, дослідницької та презентаційної роботи своїх вихованців. Адже, інколи школярі губляться в століттях, епохах, історичних періодах, соціально-політичних процесах, не знають, хто був сучасником Богдана Хмельницького чи Тараса Григоровича Шевченка, не розрізняють епохальних стилів, мистецьких течій чи літературних об'єднань. І саме тому інтегрований урок — це урок, який проводять з метою розкриття загальних суспільних закономірностей, процесів, законів, ідей, теорій, відображених у різних науках як природничо-математичних, так суспільно-гуманітарних, що відповідає навчальним предметам сучасної української школи.

Об'єкт дослідження: Твір-нарис відомого, у свою епоху, письменника, публіциста, етнографа-дослідника, товариша й соратника Євгена Гребінки та Тараса Шевченка -т Олександра Афанасьєва-Чужбинського «**Нариси Дніпра**» в контексті проведення інтегрованих уроків історії та літератури.

Предметом мого дослідження є :

1. Незвичний художній твір у рідкісному жанрі дорожніх нотаток, побудований на живих діалогах персонажів - «Нариси Дніпра» Олександра Афанасьєва-Чужбинського. У даному творі автор описав життя на берегах ріки Дніпро від самих її порогів і аж до гирла. За таким описом автора можемо спостерігати стан тогочасної навігації і торгівлі , побут селян та містян, їх будні та свята, господарювання німецьких, шведських та єврейських колоністів на Херсонських землях, а також умови життя й праці відважних лоцманів та матросів. Крім цього, у творі автор демонструю свою непримиренну позицію до руїн козацьких січей.
2. Форми самостійно- пошукової роботи учнів на уроках та позаурочній діяльності з вивчення історії рідного краю.
3. З'ясування ролі інтегрованих уроків у навчально – виховному процесі сучасної української школи.

Тому для реалізації вищезазначеної мети роботи передбачається вирішення наступних завдань:

- дослідити історичний період на основі літературного твору, і як приклад історію рідної Херсонщини другої половини ХІХ століття у нарисі Олександра Афанасьєва – Чужбинського;
- систематизувати, закріпити та розширити теоретичні знання з обраної теми;
- послідовно, системно та логічно викласти досліджений та критично опрацьований матеріал з обраної теми;
- оволодіти методикою наукового дослідження, на основі чого, розвинути навички ведення самостійної дослідницької роботи ;
- визначити ступінь застосування дослідженого матеріалу для вирішення конкретних організаційно педагогічних або навчально-методичних завдань;

- набути навичок глибокого аналізу й узагальнення власноруч зібраного фактичного матеріалу, відомостей, інформації та результатів, одержаних іншими дослідниками згідно обраної теми;
- удосконалити вміння формулювати власні наукові висновки, робити узагальнення, пропозиції та рекомендації щодо розвитку історичного дослідження у конкретний часовий період;
- показати міжпредметний (історія та література) зв'язок на прикладі досліджуваної теми;
- прослідкувати, як може вплинути запропонована тема на формування навичок самостійної роботи школярів;
- простежити як учні/учениці здобувають знання, розвивають пізнавальні, аналітичні здібності на сучасному етапі інтегрованого уроку;
- підтвердити, що інтегровані уроки у школі дають можливість формувати ключові компетентності у здобувачів освіти;
- набути досвіду прилюдного захисту результатів власного наукового дослідження (підготувати доповідь, презентацію, відповідати на питання, відстоювати свою принципову позицію перед широкою аудиторією).

Тому саме досягнення вищезгаданої мети та виконання поставлених завдань й зумовило вибір даної теми магістерської роботи: **«Вивчення історії рідного краю у контексті літературного твору О.С. Афанасьєва-Чужбинського «Нариси Дніпра» . Міжпредметна інтеграція сучасного уроку»**.

Таким чином, під час підготовки матеріалів та написання даної роботи загалом були використані такі методи : історіографія, пошук, консолідація та систематизація різноманітних науково-дослідницьких тверджень на основі різних джерел. Оброблення, а також, генерування нових ідей для вирішення наукових і практичних завдань у міждисциплінарних галузях, зокрема історії та літератури. А для досягнення поставленої мети використано наступні методи досліджень: історико-генетичний, історико-порівняльний, метод історичної реконструкції. У результаті чого поступово розвиваються

наступні освітні компетенції виконавця магістерської роботи: здатність опрацьовувати різноманітні інформаційні та інтернет джерела. Працювати з архівними та бібліотечними фондами, критично й аналітично ставитись до отриманої інформації. Методи удосконалення навичок володіння комп'ютерною та інформаційною культурою. А також, практично-соціальні навички: здатність працювати у професійній або науковій групі, дотримуватись етичних норм академічної діяльності та професійної етики . А також розвиваються фахові здібності: здатність розв'язувати складні проблемні задачі в історичній науці під час процесу різноформатної фахової діяльності або у навчальному-виховному процесі; здатність до опрацювання різних видів історичних джерел, здатність розвивати критичне мислення щодо новітніх досягнень історичної науки; здатність пояснювати взаємозв'язки між подіями й процесами у минулому і на сучасному етапі. Метод оцінювання альтернативних матеріалів у вивченні суспільно-історичних процесів. Метод визначення ступенів взаємозв'язку історії літератури та мистецтва в цілому; здатність практичного застосування міждисциплінарних зав'язків сучасної педагогічної науки, історії, лінгвістики, літературознавства, психології. Метод сприйняття та розуміння культурологічних традицій та особливості мислення носіїв різних культур. Крім цього , робота над даною темою, передбачає формування можливості мислити логічно й послідовно, встановлювати причинно-наслідковий характер фактів, подій, історичних процесів. Використовувати метод аналізу та синтезу різноманітних ідей, теорій та думок щодо вивченої теми на основі відповідних матеріалів та інноваційних проектів з необхідною навчально-методичною літературою.

Хронологічні межі дослідження охоплюють межі другої половини XIX століття. При цьому для пояснення певних реалій були задіяні більш ранні хронологічні межі, включаючи події XVIII століття.

Географічні рамки дослідження охоплюють територію подніпров'я від Катеринослава до Херсона, на якій і було проведено свого часу етнографічне дослідження автора твору - Олександра Афанасьєва-Чужбинського.

Слід звернути увагу, що під час написання даної роботи використано певну сукупність досліджень наукової літератури, щодо опису перебування українських земель імперської доби, проблеми розбудови Півдня Херсонської губернії та подіям, що відбувались у цей час. Зокрема було опрацьовано праці І.Д. Багалія «Народне заселення країни. Українська й Великоросійська колонізація. Чужоземне заселення у XVIII і першій чверті XIX ст.», Я.В. Бойка «Заселення Південної України (кінець XVIII– початок XX ст.)», Крупник Л.О. «Історія України: формування етносів, нації, державності». Наукові праці Водотики С. Г. «Історія Херсонщини XIII-XIX ст.», Н.М.Діанової «Формування населення міст Південної України у дореформений період (кінець XVIII ст. - 1861 р.)», Ликової В.І. «Дві колонізаційні кампанії на землі Південної України в першій половині XIX», Редько Ф. А. «Колонізаційна політика російського царизму в Південній Україні в кінці XVIII ст.» та інші.

Загалом матеріали даного дослідження, що лягли в основу магістерської роботи, можуть бути широко використані. Зокрема під час вивчення матеріалу з історії України другої половини XIX століття (шкільна програма 9 класу), під час вивчення історії рідного краю на факультативах чи краєзнавчих гуртках, та особливо під час вивчення української літератури рідного краю, чи літератури маловідомих авторів.

На сьогодні робота має уже апробацію у середній школі. Так учителями Григорівського загальноосвітнього закладу I – III ступенів Присиваської сільської ради було проведено інтегроване заняття з учнями 9 класу на тему: «Суспільно – політичні процеси на Півдні України у 50 – 70 роках XIX століття. Змалювання господарювання та побуту населення прибережних

земель у творі Олександра Афанасьєва-Чужбинського «Нариси Дніпра» (Додаток 2).

Структура роботи. Дана магістерська робота складається зі вступу, у якому розкривається мета, актуальність, новизна обраної теми, завдання, які можливо буде вирішити у результаті виконання проєкту. Чітко описано об'єкт дослідження – твір українського письменника, етнографа, дослідника Олександра Степановича Афанасьєва – Чужбинського «Нариси Дніпра». Предмет дослідження - детальне розкриття поглядів митця на формування заселення території пониззя Дніпра – межі сучасної Херсонщини, життя та побут мешканців даної території. А також трьох розділів, у двох з яких саме і йде мова про маловідомого автора та його історично важливий твір. Третій розділ роботи приурочений актуальній проблемі сучасної освіти у загальноосвітніх закладах – упровадження інтегрованого навчання у новій українській школі. У висновках узагальнено результати дослідницької роботи з обраної теми, за кожним із розділів та рекомендації до використання матеріалів під час проведення інтегрованого навчання, зокрема уроків історії України та української літератури.

Завершує роботу список використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ І

Життєвий та творчий шлях О.С. Афанасьєва - Чужбинського

1.1. Життєвий шлях Олександра Афанасьєва – Чужбинського.

*Хто щиро бореться за розквіт свого
народу, завжди вливає нові сили у велику
скарбницю людства.*

В. І. Мухіна

11 березня, 1816 року в селі Ісківці Лубенського району Полтавської області, у сім'ї дрібного поміщика народився син, який згодом стане відомим етнографом, письменником, публіцистом, істориком, мовознавцем та великим українським патріотом.

Батько Олександра Степановича був росіянином, мати – українкою. Сім'я була заможною: володіла гуральнею й кількома десятками кріпаків, до яких ставились досить м'яко та ліберально.

Дитинство малого Сашка проминуло у селі на берегах річки Сліпород, на лоні розкішної благодатної української природи, серед багатого своїми традиціями життя людей, що було насичене поетичними легендами про хоробре українське козацтво, про героїчне минуле усього народу. Саме тут він, вперше, слухав кобзарів-лірників, які так славно прославляли минуле України. Саме їх проникливий спів, так глибоко западе у допитливу дитячу душу, і саме тому, ще змалку захопиться Олександр збором матеріалів з історії рідного краю та особливо полюбить українські народні пісні, які згодом допомагали йому як поетові, і як ученому.

Початкову освіту отримав вдома від батька. А згодом навчався у Ніжинській гімназії вищих наук князя Безбородька (1829–1835 роках). За час його навчання заклад було реорганізовано у Фізико-математичний ліцей, який давав право випускникам вступати на службу уже по закінченню (закінчив гімназію 1831 року). Ще навчаючись у гімназії Олександр

зблизився з Євгеном Гребінкою. Обидва мешкали на квартирі у професора Микити Соловйова, який викладав у гімназії природничі науки та мав неабиякий авторитет серед учнів.

І саме ці товариські стосунки з Гребінкою справлять неабияке враження на поетичну творчість Афанасьєва. Адже юнаки захоплювались одними й тими ж книжками, надавали перевагу однаковим поезіям, та згодом стануть друзями на все життя. І коли Гребінка був направлений на службу до Петербурга, а офіцер-кавалерист – до Тифліса, Євген одержав у подарунок від друга пісню: «Скажи ти мені правду, мій добрий козаче». І Афанасьєв, і Гребінка пронесли свою любов до рідної поезії крізь усі роки свого життя. Згодом у Петербурзі буде найкращий літературний салон у пана Євгена. Де він видавав журнал української поезії "Ластівка", і в той же час і не раз називав столицю Росії "колонією освічених українців" [4.73].

Закінчивши у 1835 році у званні студента у чині XIV класу, Олександр Афанасьєв повернувся додому на рідну Полтавщину. Літом відпочивав у батьківському селі Ісківці. Тут, на батьківщині, захоплюється розповідями товаришів про принади військового життя. І вже у 1836 році був направлений до Білгородського уланського полку, у якому прослужив вісім років. 1843 році у ранзі поручика звільняється про запас.

Саме перебуваючи на службі у Білгороді, доля закине Афанасьєва на Кавказ. Там він призвичаївся до кочового життя, вдихнув порошу в боях із горцями, і після цього його вже було не злякати ані спартанськими умовами, ні ночівлею просто неба, ні навіть заїздами, де в кожній шпарині сиділи блощиці. Він до всього того так звик, як і до багатокілометрових прогулянок з рушницею за спиною.

Перебуваючи на військовій службі у Тифлісі, знайомиться із німецьким поетом і фольклористом Ф. Боденштедтом. Згодом, у 1845 році, Боденштедт видасть збірку українських народних пісень у німецькому перекладі «Поетична Україна». А саме знайомство стане новим імпульсом у

літературній творчості Олександра Афанасьєва, що розпочалась ще в 1838 р. друкуванням своїх перших творів у журналах найкращого друга, що виходили у Петербурзі, – Євгена Гребінки: «Современник» та «Ластівка» (останній виключно української поезії). Ці поезії Олександр Афанасьєв підписував «Чужбинський (*Чужбинський* – його літературний псевдонім, використовувався в 1838 – 1851 рр. Від 1853 р. підписував свої твори як *Афанасьєв-Чужбинський*).

Наприкінці 1842 року отримує тривалу відпустку, для вирішення особисто-сімейних питань. Повертається в Україну і розпочинає плідну творчу діяльність. І вже через рік пише рапорт на звільнення про запас, і в чині поручика виходить у відставку. Після відставки з військової служби він взявся до втілення своєї заповітної мрії (це його власні слова) – до дослідження українського народу. Він мандрував Україною, збирав фольклор, пісні, вивчав мову, і все це робив дуже ґрунтовно. У ці роки (це 1840-і роки) він потоваришував із Тарасом Шевченко, який приїжджав до нього в Ісківці гостювати. А в 1846 році вони здійснили спільну подорож Чернігівщиною, яка закінчилася в Києві, де вони разом з художником Сажиним винаймали один будинок. Він зберігся – це будиночок прямо біля майдану Незалежності (тоді це було Козине Болото). Тепер там музей, і є меморіальна дошка, присвячена Олександру Афанасьєву-Чужбинському.

Дружба з Великим кобзарем розпочалась у селі Мойсівці на Полтавщині, куди обоє були запрошені на бал до поміщиці Волховської. А вже згодом, у жовтні 1843 року Тарас Шевченко відвідав Олександра Степановича в його Ісківцях. Разом читали та обговорювати твори Адама Міцкевича, мандрували Лівобережною Україною. По суті, Афанасьєв був чи не першим етнографом, що мандрував за власний кошт Україною. У нього був свій етнографічний стиль – подовгу жив у селах, щоб люди звикли до нього і почувалися комфортно під час своїх розповідей.

У 1847 році, після чотирьох років перерви, Олександр Афанасьєв знову повертається на службу. Цього разу у канцелярію Воронежського губернатора. Це рішення, безумовно, було вимушеним. Причиною стала та обстановка в Україні, яка склалася після розгрому Кирило-Мефодіївського братства та арешту Шевченка. Прізвище Афанасьєва також фігурувало на допитах, не раз про нього запитували і самого Тараса Григоровича. Та доказів причетності до антивладної діяльності Олександра Степановича Афанасьєва не буде.

Але, перебуваючи на службі у Воронежі, далеко від рідної землі, письменник не втрачає інтересу до української мови й культури. Редагуючи «Воронежские губернские новости», постійно розміщує на шпальтах тижневика матеріали і з української етнографії та історії, нерідко й українською мовою.

А вже з 1849 року, вийшовши у відставку після Воронежа, присвячує своє життя виключно літературній діяльності. Та згодом, на початку 50-х років, Афанасьєв переїжджає до Петербурга. Тут він складає словник української мови (частково вийде друком 1853), надрукує збірник українських поезій «Що було на серці» (без підпису автора ,1855)[17, 13 -14].

У 1855 р., з ініціативи шефа російського військово-морського флоту великого князя Костянтина Миколайовича, була організована експедиція для опису приморських областей Росії. Афанасьєв-Чужбинський узяв у ній безпосередню участь (1856 – 1859) і надрукував свої спостереження як книги «Очерки Днепра» та «Очерки Днестра» (1861).

Від 1861 р. Афанасьєв-Чужбинський жив у Петербурзі, друкував свої твори в українському журналі «Основа», редагував різні російські газети і журнали, що виходили у Петербурзі. У цей же час були написані й надруковані його основні російські прозові твори. Активно займається журналістикою. У 1864 році заснував «Петербургський листок», вів відділ «журналістика» у газеті «Тиждень» (1867 – 1868рр.). Редагував

«Закордонний вісник» (1864 – 1867), «Новий російський базар» (1867 – 1868), «Іскру» (1875), газету «Новини» (1875). Заснував журнал «Магазин іноземної літератури» і редагував його. У 70-і роки був інспектором грамотності Балтійського флоту. А в останні роки свого життя отримав місце завідувача Петропавлівського музею.

Помер 18 вересня 1875-го у Петербурзі, похований на Волковському цвинтарі (на Літераторських мостках).

Саме у день святого Афанасія, 18 вересні, на чужині відійшов у вічність український козак, наче завчасно передбачав уподобану частинку свого прізвища – Чужбинський.

1.2. Особливості творчого погляду О.С. Афанасьєва – Чужбинського

"віртуоз форми"
С. Єфремов

Розкриваючи сутність особливостей творчості Афанасьєва – Чужбинського, слід наголосити, що в епоху творчості автора в Україні була поширеною двомовність. Починаючи від П. Котляревського і до початку XIX століття багато письменників удавалися як до української, так і російської мов. А дехто взагалі перейшов на російську. Звичайно ці обставини були пов'язані з історичними умовами розвитку української нації, утратою Україною своєї державності та кілька віковою залежністю. І саме у другій половині XIX століття процес колоніальної експансії, що розгорнувся ще при Петрі I, набуває найбільш відвертого і цинічного вияву. Неможливість навчатись рідною мовою, відсутність національної преси, вищої освіти позбавляли культуру та літературу можливості свого природнього розвитку. У таких умовах українському письменству доводилось вести постійну боротьбу за своє творче й мистецьке виживання. Тому саме двомовність стає найбільш доступною формою самозахисту та самозбереження. Серед діячів

культури та літератури, що творили двома мовами, особливе місце належить творчості Олександра Степановича Чужбинського.

Мальовнича та героїчна Полтавщина подарувала Україні багато талановитих письменників: Боровиковський, Котляревський, Глібов, Симоненко та інші. Але особливе місце у ніші видатних постатей належить Олександру Степановичу Афанасьєву-Чужбинському. Саме з його іменем пов'язують розвиток пейзажної та інтимної лірики в епоху романтизму. Та крім поетичних творів письменник залишив нам чималий доробок і прозових творів різних жанрів, а також Афанасьєв-Чужбинський автор наукових праць з історії, етнографії, філології. Його перу належать і публіцистика, і лінгвістичні праці, літературно-критичні статті та переклади. Так, здебільшого Афанасьєв-Чужбинський писав російською мовою, але романтична лірика поета лише українською. І саме завдяки романтичним та романсовим творам він став відомий широкому загалу в рідній Україні. І цій, романтичній галузі, він цілком та повністю завдячує Тарасу Григоровичу Шевченку. Адже сам стверджував: «Саме поява «Кобзаря» викликала нестримну любов до рідного слова!»

Ще в юному віці Олександр Афанасьєв починає писати українською, але на перешкоді його творінням була заборона друкувати літературу українською мовою. І це саме тому, творчість Афанасьєва-Чужбинського українською мовою, хоч і невелика за обсягом, але така різнопланова, лірична, мелодійна та прониклива і переконливо вписана у національно культурний контекст. Поетична спадщина лірика складається лише з 22-х оригінальних віршових творів:

- О, як весело глядіти...
- Скажи мені правду, мій добрий козаче...
- Над гробом Т.Г. Шевченка
- Є.П. Гребінці
- Безталання
- Весна
- Дівочька правда

- Думка
- Жаль
- Місяць
- Метіль
- Могила
- Огнище
- Осінь
- Пісня
- Прощання
- Роздум'я
- Співака
- Товаришеві
- Шевченкові

Проте, і цей перелік досить вагомий у доробці усїєї української літератури другої половини XIX столїття. Отже, Олександр Степанович Афанасьєв-Чужбинський – автор підбірки неймовірних ліричних поезій, частина з яких стали , навіть, народними піснями. А також, саме його авторству належить ціла низка фольклорно-етнографічних та літературно-критичних праць, гідних, щоб згодом зайняти гідне місце в рідній українській літературі, збагативши її новими темами, образами та жанрами (дума, пісня, послання).

Друкуватися О. Афанасьєв почав із 1838 року, і перші свої вірші писав українською мовою. Згодом із далекого гірського Кавказу до «Ластівки» надсилав Афанасьєв свої поезії, підписуючись псевдонімом: Чужбинський. Так, український «козак», обвінчаний із чужиною, приєднав псевдонім до прізвища Афанасьєв - Афанасьєв-Чужбинський.

А в 1850-х він залишив службу, що б зайнятись літературною діяльністю. Саме тоді він укладав українсько-російський словник, який не завершив. Перекладав з французької, німецької та польської мов. Став автором поетичних збірок та романів. Його тодішні поезії, написані на лоні рідної природи, неймовірно схожі до народних пісень. Та, мабуть, найбільш вагомую у вивченні не лише української етнографії , а згодом й історії ,

стала його двотомна праця «Поездка в Южную Россию». Ця праця буде створена за результатами етнографічної експедиції морського міністерства приморськими районами. Під час цієї експедиції О.С. Афанасьєв занотовував етнографічні нариси, робив історичні помітки, записував народні легенди, думи, повір'я. Загалом його літературна спадщина складає десять томів. І хоча творчість Афанасьєва-Чужбинського українською мовою не така вже й велика, але з чітким та беззаперечним українсько мелодійним забарвленням.

У Тифлісі, під час перебування на службі у Білгородському полку, Афанасьєв мав свій салон рідної пісні. І саме там, завдяки Чужбинському, німецький поет Боденштедт вивчить українську мову. Згодом митець, переклав чимало українських пісень німецькою і в 1845 році у Штуттгарді видав їх у збірці «Поетична Україна». Слід додати, що Фрідріх Боденштедт був професором слов'янських мов Мюнхенського університету, і дуже часто читав своїм студентам поезії Олександра Степановича Афанасьєва.

Та згодом, активно друкуючись у російській періодиці, зокрема розміщуючи рецензії і на твори українських авторів, Афанасьєв-Чужбинський вимушений, під тиском певних обставин, буде надовго замовкнути як український поет та письменник. Але цей непростий період - лише справа часу.

І знову буде чужина – Петербург . І цього разу вже без свого першого студентського друга – Євгена. Гребінки вже не було серед живих. Тоді Афанасьєв стане першим директором військово-історичного музею – гігантського арсеналу біля Петропавлівської фортеці, стіни якої ховають славу наших козаків та гетьманів. У Петербурзі, на чужині, Чужбинський напише кілька повісте та романів , найвідоміший з них «Петербурзькі картярі». Видасть збірку поезій «Що було на серці...», укладе «Словарь русского наречия», якому видатний історик української літератури та етнографії Ізмаїл Срезневський дав високу оцінку.

Але доля дасть можливість палкому патріоту, востаннє вирватися на

батьківщину. У 1859 році разом із етнографічною експедицією морського міністерства він прибуде в Україну. І впродовж п'яти років буде досліджувати побут та культуру прибережних територій. У Катеринославі Олександр Степанович познайомиться з Василем Биковим та його сином, гімназистом Петром. Афанасьєв буквально заворожив хлопчину своїми знаннями історії, вмінням викладати матеріал. І саме завдяки цим зустрічам, згодом пройдуть роки, уже не буде Афанасьєва, але Петро Биков зможе зібрати твори Чужбинського, відредагує їх і видасть дев'ятитомник.

Після смерті Шевченка у 1861 році О. Афанасьєв напише «Воспомяная о Т.Г. Шевченко». Цією книгою та своїми поезіями на смерть Великому Кобзарю Чужбинський започаткує літературну шевченкіану. Відомі його твори про Тараса Шевченка: «Спогади про Т.Г. Шевченка», стаття-некролог «Землякам. Над гробом Т.Г. Шевченка», (1861). Протягом 1865-69 років Афанасьєв-Чужбинський опублікував тритомне дослідження «Поетичні погляди слов'ян на вивчення слов'янських легенд і вірувань у зв'язку з міфологічними сказаннями інших споріднених народів». Опубліковані також і твори : «Дві старовинні малоросійські думи» (1853), «Коротка російська історія для простолюду», «Побут малоросійського селянина» (обидві 1855), «Поїзка на Дніпровські пороги й на Запорожжя» (1858), «Очерки охоти в Малороссии. Поезка в Южную Россию» (в 2 томах 1861–63); уклад «Словарь малорусского наречия» (1855), опублікував його частину – до літери «З». Перекладав з польської та французької мов, зокрема «Історію Наполеона І» (1869–73). Автор літературних творів: оповідання «Нежинские греки» (1831), роман «Чугуевский козак» (обидва – 1838). Багато друкував віршів українською мовою в альманахах «Ластівка» (1841) і «Молодик» (1843), видав анонімну збірку віршів «Що було на серці» (1855), яка складалася з 15 віршів, окремі з них згодом друкувалися в журналі «Основа» під псевдонімом *Невідомий*. Деякі з віршів цієї збірки: «Скажи мені правду, мій добрий козаче», «Ой, у полі могила», «Повій, вітре, на Вкраїну»,

«Прощання» близькі до народних пісень. В останні роки свого життя пише прозові твори російською мовою: повість «Бабушка (Деревенские сцены)» (1861), «Очерки прошлого» (частини 1–4, 1861–71), роман «Петербургские игроки» (1871–72), оповідання «Мельница близ села Ворошилова» (1865) та багато інших.

Як бачимо, кожен талановитий митець – неповторна творча особистість. І багатий Полтавський край подарував нам багатьох видатних письменників, але мистецька спадщина Олександра Степановича Афанасьєва-Чужбинського дуже велика та різноформатна. Адже, Афанасьєв-Чужбинський належить до тієї когорти видатних українських письменників, із ім'ям яких пов'язують період розвитку романтизму в українській літературі. Та, найбільша його літературна особливість – наукові праці з історії, етнографії, філології, що є дуже вагомими у вивченні історії рідного краю, зокрема Херсонщини.

РОЗДІЛ II

Херсонщина другої половини ХІХ століття у творі О.С.Афанасьєва – Чужбинського «Нариси Дніпра»

2.1. Північна частина Херсонщини: пароплавство, хлібна торгівля, переправи, чумаки

Свого часу вагомою у вивченні української етнографії стала двотомна праця Олександра Афанасьєва – Чужбинського "Подорож у Південну Росію". І саме цією працею автор заявив про себе як справжній патріот своєї Батьківщини. Колись цю працю високо оцінив інший український письменник реаліст Панас Мирний : *"Читаю "Поездку на Южнуну Русь" Афанасьєва- Чужбинського. Що за ясний погляд на народ, що за добре серце у своїй роботі!..."* [21.312].

Отже, у 1856-1860 роках Олександр Афанасьєв-Чужбинський проводить етнографічну експедицію південною Україною результатом якої є вихід двотомної праці , що являє собою ґрунтовне етнографічне краєзнавче дослідження і водночас неймовірно захопливий художній твір у формі дорожніх нотаток з великою кількістю живих діалогів персонажів твору та реальних, не вигаданих описів, переданих переказів. Афанасьєв-Чужбинський першим зробив історико-етнографічний опис найважливіших поселень на Дніпрі: Волоського, Старих Кайдаків, Микільського-на-Дніпрі, Нікополя, Капулівки, Покровського, Грушівки, а також пониззя Дніпра від Ново-Воронцовки, Кам'янки, Берислава до Олешок та Херсона. Учений особисто декілька разів проходив небезпечним водяним шляхом, спускався через усі пороги і після цього робив описи у всіх деталях. Уражений мужністю кам'янських лоцманів писав таке: «народ скромний, слухняний і надзвичайно талановитий у своїй справі. Проживаючи в їх співтоваристві, досить часто і по багато часу, зустрічаючи людей різного віку і характеру, я не бачив серед них жодного дурня".

У першій частині його двотомника «Нариси Дніпра» детально описано подорож на пороги й на Запоріжжя. Мандрівник безумовно полюбив «відважний і шляхетний народ» - дніпровських лоцманів. А ще з особливими переживаннями та почуттями розшукував він рештки пам'яток «степових лицарів» - могили славнозвісних запорозьких козаків та руїни січей. У 1856 році мандруючи Дніпром дослідник декілька разів повертався до Катеринослава, щоб систематизувати та обробити зібраний матеріал. І вже у цьому ж році на сторінках тижневика «Морського зборника» з'явиться об'ємна робота «загальний погляд на побут придніпровського селянина». Ця робота й донині вважається, по суті, стислим історичним нарисом південної України. Українці актуальні й сьогодні сказані автором більш як сто п'ятдесят років тому слова: "Всіма правдами та не правдами можна зробити висновок, що Малоросія ніколи не була незалежною, але йому можна протиставити суттєві та безсумнівні факти. Між тим, жодне з племен, що населяють нашу велику імперію не потребують, можливо, такого захисту проти невинуватих нападів, як малоросійське" [1.99].

Слід зазначити, що Олександр Степанович відкидає будь-які спроби показати українців у комічному вигляді, не дозволяє собі насміхатися над їхньою мовою або перекручувати історію. Дослідник характеризує український народ як добрий, тихий, надзвичайно осілий і, що, немало важливо, різко відрізняє їх від своїх північних сусідів: типом, одягом, мовою, звичаями. У «Нарисах Дніпра» є вступна стаття, яка має назву «Загальний погляд на побут придніпровського селянина». Це не просто стаття, а така собі міні-енциклопедія української етнографії і водночас палка промова, в якій автор доводить для всіх насмішників, для всіх, хто ставився зверхньо до «хохлів» (це слово вже тоді фігурувало), він доводить факт за фактом, що українська мова, українські звичаї та традиції – повністю автентичні. І ця стаття містить речення, яке завжди викликає посмішку, воно звучить так: «Малоруський народ, тихий, добрий і надзвичайно домовитий,

різко відрізняється від свого північного побратима типом, мовою, одягом, вдачею, звичаями». Це такий ввічливий спосіб сказати, що немає з ним нічого спільного. Афанасьєв – Чужбинський описує все повністю – від святкування Різдва до стосунків дівчат і парубків аж до весілля, все-все! Зупинимося тільки на тому, як він описує національний характер українців. Він відзначає такі риси, як доброта, побожність, загальна патріархальність побуту, нетерпимість до крадіжок. Ще він відзначає такі риси, як вайлуватість, неквапливість, яку він пов'язував із тим, що українець змалку працює на полі з волами і мимоволі пристосовується до їх неспішного кроку, і такий він має потім темперамент.

Крім історії, мови та народної пісні, у розділі «Общий взгляд на быт приднепровского крестьянина» Афанасьєв-Чужбинський стисло, але дуже детально, і з наведенням усіх назв українською мовою, описує традиційний побут українців: одяг, матеріали з яких він виготовляється, технологію ткацтва, основні етапи сільськогосподарських робіт впродовж року, поширені страви, парубочі й дівочі гуляння, спосіб життя у родині, колядування, щедрування, веселоці на Івана Купала і казки. Їх, виявляється, найкраще записувати від рибалок, мельників, дітей і дівчат, бо парубки, з чисто українським гумором, починають переробляти казки на сороміцький лад. Щодо брутальної лайки, то дослідник зауважує, що її взагалі не існувало в Україні, вона була занесена сюди під час квартирування по селах військ Петра I. Загалом говорячи про національний характер українців, автор зауважує їхнє вміння майстерно ухилятися від прямих відповідей на запитання і насмішкватість, що не полишає їх і в найтяжчі хвилини.

Окремо він описує і побут чумаків: взаємовідносини, традиції, одяг і аж до того, які речі вони беруть у дорогу. Та пояснюючи роль люльки і тютюну в житті українців. Відвідував Олександр Степанович те, що сам вважав старожитностями. Те, що вже тоді було зрозуміло, що це старожитність. Це городища, культові печери, руїни фортець та старовинні храми.

Проте, основним завданням Чужбинського, яке ставило перед ним морське міністерство, виряджаючи його на Дніпро та Дністер – дослідити судноплавство та рибальство. До речі, слід згадати, що з 1855 року російський флот і морське відомство очолив 28 – річний великий князь Костянтин – другий син Миколи I. Саме він взявся рішуче за осучаснення флоту та соціальні реформи: скоротив термін військової служби від 25 до 10 років, скасував тілесні покарання, запровадив спеціальні курси для офіцерів та пенсії для відставників. Крім цього, князь Костянтин був головою імператорського російського географічного товариства. І саме тому, вирішив залучити до співпраці з часописом , вищезгаданого товариства, «Морской сборник» найкращих того часу науковців та літераторів. У серпні 1855 року він наказує знайти талановитих митців та відрядити їх на головні річки й озера країни для дослідження побуту прибережного населення і написання статей для «Морского сборника». І вже у жовтні для участі у цій експедиції було обрано цілу команду літераторів, драматургів, поетів та перекладачі, дослідників: Олексія Потехіна, Михайла Михайлова, Сергія Максимова, Григорія Данилевського, Олександра Островського. Був серед них і уже достатньо відомий, як етнограф і автор дорожніх нотаток - Олександр Степанович Афанасьєв-Чужбинський. Саме Афанасьєв-Чужбинський запропонував дослідити побут населення берегів Дніпра , з яким уже був дещо знайомий, з часів ще подорожей з Тарасом Григоровичем Шевченком, і нового незвіданого для себе Дністра. Саме завдяки членству експедиції, Афанасьєв-Чужбинський уперше в житті отримав можливість займатись улюбленою справою не за власний кошт, а в оплачуваному відрядженні. Адже кожен учасник експедиції отримував «казенну подорожню» - документ, що давав право на пільгову оплату користуватися казенними кінями та фінансове забезпечення.

Під час експедиції, саме на Дніпрі, у його середній та нижній течії, де розвинене судноплавство, Афанасьєв-Чужбинський провів близько трьох

років. А про методику його роботи під час даної експедиції краще сказати його словами ж: «Первой обязанностью моею, если я поселяюсь въ какой – нибудь деревнь, знакомиться со всеми, употреблять решительно мьстный языкъ и строго придерживатьсь обычаевъ, ничем не напоминая, что я принадлежу къ другому сословию. И по крайней мере, до сихъ пор это мнь служило къ удачному собиранию всевозможныхъ этнографическихъ материаловъ, доставляемыхъ мнь съ большою охотою, иной разъ даже и безъ моей просьбы...» [1.243].

Відвідавши села на берегах Дніпра від Катеринослава і аж до Чорного моря, Афанасьєв-Чужбинський переконався, що їхнє населення здебільшого не корінне. Більшість селян виявилися українцями, що після ліквідації Січі переселилися на Подніпров'я з Чернігівської і Полтавської губерній, тобто з рідних земель нашого дослідника. Тому їхній побут був добре йому знайомий. І саме тому, більше часу, що було відведено для експедиції, наш мандрівник провів, вивчаючи побут і ремесло своїх улюблених лоцманів – прямих нащадків запорожців.

Олександр Степанович описує, що кожне судно перед порогами, на які так багатий Дніпро, приставало у Лоцманській кам'янці, де йому виділяли лоцмана. Далі доля судна з вантажем і доля екіпажу залежали виключно від майстерності, досвіду й відваги провозатого, адже кожен прохід через пороги був смертельно небезпечним. Найважчим був прохід через поріг Ненаситець, назва якого говорила сама за себе. Тому ніхто й ніколи не ходив порогами із цікавості, лише за крайньої потреби. Ніхто, крім Олександра Афанасьєва-Чужбинського. Незважаючи ні на що, він ходив на торгових судах через усі пороги аж до останнього і занотовував всі нюанси, що згодом лягли в основу його двотомника. Тому читаючи його неймовірно живі описи, ми наче наживо спостерігаємо за сплавом з палуби самого судна: чуємо команди, які рішуче віддає сміливий лоцман, скеровуючи судно між скелями, несемось по нестримній безжальній течії, бачимо зловісні буруни над

підступними підводним каміннями найгірший з яких – Крутько, що закрутив і загубив не одне судно.

Слід зазначити, що саме завдяки Афанасьєву – Чужбинському до наших днів дійшли назви всіх порогів, лав і поодиноких каменів, що самі по собі є історичною цінністю. Адже, деякі з них походили із сивої давнини, інші – імена лоцманів, що загинули там. Своє захоплення цими мужніми «річковим вовками», які навіть зовнішньо відрізнялись від звичайних селян – землеробів: прямою поставою, спритністю рухів, гордим виразом обличчя, автор виклав на сторінках своїх нотаток. Дуже чітко він описує звичаї, яких дотримувались беззаперечно – молитися на колінах після проходження кожного порогу, вітатися з колегами, що проходять повз на іншому судні, не зловтішатися з чужої невдачі, допомагати тим, хто розбився, навіть ціною власного життя. Крім цього, дослідник записав і особливі пісні, що виконували лише лоцмани.

Та крім лоцманського суспільства, велику увагу приділяв Олександр Степанович й іншій категорії прибережного населення – так званим матросам. І відкрито розповів у своєму творі «Нариси Дніпра», про утиски, які вони зазнавали від тутешньої влади. Багато спілкувався він і з рибалками, особливо з тими, що, об'єднавшись в артілі, жилися цим промыслом. Для цього часто дослідник вирушав разом з ними на риболовлю у плавні або на пороги.

Сумлінно виконуючи своє завдання, Афанасьєв-Чужбинський ретельно вивчав судноплавство і торгівлю на Дніпрі. Причому не довіряв статистичним даним, які надавали йому місцеві чиновники (поліція, що виконували функції адміністрації), адже ті ніколи не відповідали дійсності. Часом через просту людську ліню урядників, але переважно – через їх прагнення приховати реальний оборот товарів та грошей. Тому дослідник збирав інформацію сам, адже цікався Чужбинський і економічно доцільністю перевезення тих чи інших товарів, відвідував пристані, ярмарки, так звані

магазини, що виконували роль гуртівень, одним словом – аналізував те, що сьогодні називають логістикою.

Як приклад можна навести повчальний епізод з переправою між Бериславом та Каховкою. Автор неспішно веде свою оповідь, щоб читач зміг відчувати саркастичний натяк на ситуацію. Адже, переправа через Дніпро лежала на шляху, яким з року в рік ходили валки чумацьких возів. Користуючись тим, що чумакам конче потрібно на той бік, підприємливі бериславці будували дерев'яні пороми, і, змовившись, заламували за переправу фантастичні ціни. За ці гроші потім мали змогу жити, байдикуючи, до наступного сезону. Та цьому здирництву поклав край один-єдиний пароплав, виписаний з Англії каховським поміщиком Куликовським. Той почав переправляти чумацькі вози швидко і, буквально, за копійки. Закінчує автор цю історію так « Говорять, паромщики подавали жалобу на Куликовского, что онъ лишилъ ихъ хльба, т.е. другими словами, лишилъ их возможности грабить проъзжихъ. Не могу утверждать, но слышалъ, что на ихъ просьбу послъдовала резолюция такого содержания: «если они находятъ для себя в настоящее время не выгодно строить паромы – то пусть строят параходы» [1,67.].

Аналізуючи твір Афанасьєва-Чужбинського, можна з впевненістю стверджувати, що автор всюди, де стикався зі зловживаннями, то відверто писав про них, застосовуючи замість викривального тону властиву лише йому іронію.

2.2. Українські села, поселення колоністів та Херсон на сторінках твору «Нариси Дніпра» Афанасьєва – Чужбинського.

Маючи завдання: дослідити життя, заняття та побут населення уздовж двох річок – Дніпра й Дністра (загалом в експедиції провів більше п'яти років) Афанасьєв – Чужбинський відзначає, що на берегах Дніпра, головної торгової артерії, яка ще й була постійно у центрі уваги, маєтки купували

переважно найбагатші поміщики, і чимало з них давали можливість своїм селянам жити у добробуті. Але на ряду з цим, він визнає, що навіть у зразкових, багатих селах люди були пригнічені самим фактом панщини і прагнули волі. Афанасьєв-Чужбинський ставився до цього з великим співчуттям, оскільки завжди був противником кріпосного права.

Отже, мандруючи Херсонщиною вздовж Дніпра, дослідник показує, що окрім українських сіл, населення яких було переважно не корінним, існувало чимала колоній: німецьких, шведських та єврейських. Які він згодом детально й описав. Так Афанасьєв-Чужбинський не раз зупинявся у німецьких господарів, придивляючись до їхнього побуту та методів господарювання. Він відзначав, що колоністи-німці бездоганно доглядали за худобою, вирощували сади, швидко рухались на полі – з кіньми, а не волами – і отримували урожаю з такої самої ділянки набагато більше, ніж українці. Про що не раз вів розмову з нашими селянами, щоб бодай привчали дітей до порядку у господарюванні. На що ті лише махали рукою, говорячи: «то німці, а то ми».

З любов'ю описує автор і Старошведські колонії. Про шведських колоністів говорить, як про привітних і порядних господарів, що навіть у цьому переважали самих німців. А ще виділяє їх стійкість, адже оточені трьома німецькими колоніями: Клостердорф, Шлянгердорф і Мюльгаузендорф, що намагалися їх усіляко онімечити, шведи трималися свого. Говорили вони між собою виключно шведською, хоч і ходили на служби до німецького пастора, проте богословні книги читали лише на шведській мові та при першій нагоді намагалися залучити до слободи шведського учителя. А також у повну протигагу квітучим шведським та німецьким колоніям описує Чужбинський бідні єврейські колонії Нового Берислава та Львова. Згідно тодішнім реформам держава виділяла бідним євреям землі, оселі та грошову допомогу на умовах ведення останніми сільського господарства. Афанасьєв-Чужбинський описує ці занедбані брудні

сільця, з яких євреї намагалися розбігтися при першій ліпшій нагоді, щоб мати змогу займатись для себе звичною справою – торговельними оборудками. Та присутність на чолі колоній німців-монолітів, запобігало тому, щоб села не спорожніли. Письменник, з притаманною йому добродушністю, кепкує з вигляду євреїв у полі з косою чи за плугом, він припускає, що куди природніше вони виглядали б за привичною для себе справою, а от їхні ділянки роздати б українцям, за умови, що ті вестимуть зразкове землеробство, на зразок німецького чи шведського. В окремих селах на Дніпрі жили й переселенці-великороси», наприклад, у Знам'янці, Тарасівці – старообрядці, основне заняття – робота на суконній фабриці. У Херсоні зустрів Афанасьєв-Чужбинський євпаторійських караїмів.

Звичайно, як палкий патріот української історії, Олександр Афанасьєв - Чужбинський під час своєї експедиції, виконуючи й основне завдання – описувати торгове судноплавство та побут людей подніпров'я, знаходив час і на те, що його глибоко бентежило. Адже, не минуло ще й ста років від руйнування Запорозької Січі, і повсюди на березі на островах він прагнув знайти сліди легендарних запорожців. Та повсюди на нього чекало розчарування. У подніпровських селах нащадків запорожців уже не було. Тодішні мешканці прийшли сюди з інших країв і нічого не знали про минувшину. І їм було байдуже до чужих могил. Боляче спостерігав дослідник за підмитими рікою могилами, за розореними та засіяними ячменем і пшеницями спочивальнями «степових лицарів». Біля Капулівки, на місці славетної Чортомлицької Січі, знищеної ще у 1709 році за наказом Петра I, Афанасьєв – Чужбинський зміг віднайти лише сліди валів укріплень та декілька могил. Та ще більше обурило його могила легендарного Івана Сірка. Курган з прахом славетного кошового отамана опинився у когось на городі, і господар не пошкодував ні волів ні своїх зусиль, щоб розорати його аж до верху. Хоча з поодиноких стебел, дозріваючого зерна, було зрозуміло, що гарного врожаю на цій ділянці не буде. Згодом Афанасьєв – Чужбинський

знайде і присоромить власника землі, а місцеве начальство попросить облаштувати могилу Сірка. Не кращий вигляд матиме і Могила хороброго отамана, що зневажив багатством, знатністю та дружбою із самим царем і залишився до кінця вірним гетьману Мазепі – Костя Гордієнка на місці Кам'янської Січі. Усе це побачене вкрай засмутило нашого дослідника, про що він і напише на сторінках свого твору.

Є в книзі й інші сюжети, що викличуть у читача й посмішку. Зокрема, розповідь про збудовані канали для проходу пароплавів через пороги. За наказом Катерини II це будівництво «з'їло» купу бюджетних грошей, і дуже чудово виглядали на папері та зовсім були не придатні на ділі. Або епізод з колишнім штаб-ротмістром, який вихвалявся як збагатився на війні, та щиро проклинав мир, який так швидко настав.

Ну і звичайно, проводячи порівняльний аналіз між твором О.С. Афанасьєва-Чужбинського «Нариси Дніпра» та тим, як живуть на Дніпрі тепер, через півтори сотні років, то перше, що приходить на розум – письменник не впізнав би тепер ріки! Адже після спорудження Запорізької ГЕС та Каховського водосховища пішли під воду пороги, острови, села, а на берегах вирости великі промислові міста. А частина населених пунктів змінили свої назви. Так нижче Нікополя, на правому березі Ново-Воронцовка, Осокорівка, Фірсівка, Золота балка – збережені. Затоплено співооче село Леонтіївку, Анастасіївку та Гаврилівку. Річка Кам'янка, на якій стояли села Канцерівка та Кам'янська Січ, після заповнення водосховища перетворилися на затоку Республіканець, на березі якої згодом вирости однойменне село. На місці Старошведської колонії та трьох її німецьких сусідок, з'явилося село Зміївка, де й тепер мешкає близько сотні нащадків шведських колоністів, що вміють говорити рідною мовою, правда не сучасною, а XIX століття. Інші ж колонії, і німецькі, і єврейські, перетворилися на звичайні українські села. Нижче Берислава, збереглися села Козацьке, Кам'янка (тепер Отрадокам'янка), Тягинка, Понятівка. У

Херсонській гавані, біля корабельні, вже не має мийок вовни, де працювали, співаючи дівчата. А замість самої корабельні тепер діє величезний суднобудівний завод.

А на лівому березі, починаючи від Кам'янки Дніпровської: Знам'янка тепер – Велика Знам'янка, Карайдубин – Бережанка, зберегли, або частково зберегли свої назви такі населені пункти: Ушкалка, Бабине, Рогачик (тепер Нижній Рогачик), Мала Лепетиха, Князь-Григорівка (тепер Князе-Григорівка), Заводівка, Горностаївка, Каїри, Любимівка, Софіївка. У Каховці вже немає паромної переправи, якою долали Дніпро чумаки, а у Новій Каховці через річку збудували потужній автомобільний міст. Острів Тавань з рештками турецьких укріплень назавжди пішов під воду. А село Британь – тепер Дніпряни. Козачі Лагері назву зберегли. Алешки були Цюрупинськом, та нині відновили свою історичну назву – Олешки. Гола Пристань, Кардашинка – зберегли свої назви. Збурівка стала Старою Збурівкою, Рибальча – Рибальче. На лівому березі Бузького лиману – Софіївка, Станіслав та Очаків залишилися у своїх перших назвах, а також поселення на Кінбурзькій косі – Покровське, а Прогної перейменовано на Геройське.

Отже, друга частина книжки присвячена виключно пониззю Дніпра. І, завдяки живій мові автора, перед очима читача постає яскрава галерея «портретів» містечок і сіл Придніпров'я та їх мешканців. Так, із розділу про Херсон дізнаємось про торговий бульвар і три міські базари, про гомінку, сповнену руху пристань, про вовномийки, де цілий день співають за роботою дівчата. Про пам'ятник Говарду та його гробницю, яку мандрівнику вдалося тоді відшукати. Про занепалу фортецю та мореплавне училище, і навіть про те, як діяла бібліотека і в який спосіб освітлювалися міські вулиці. Дотепно описана переправа між Бериславом і Каховкою, де чумаки потерпали від здирників-паромників, а потім були врятовані одним-єдиним пароплавом. Детально описані жваві ярмарки у степу біля Каховки, де стикалися «і малоруський віз, і великоруська колимага, і німецький фургон, і татарська

гарба». Із завзятістю автор описав і поселення колоністів: охайні та зразкові старошведські й німецькі поселення. І зовсім протилежні, неохайні та занедбані, єврейські племена безрезультатно намагалися привчити до землеробства: Новий Берислав та Львово. Розповів письменник і про Олешки – «найсумніше містечко, яке наче слізно благає кожного подорожнього відкрити йому таємницю – чому саме його зробили містом і, навіть, резиденцією повіту?», чи не всі прибережні села. У Кінбургській фортеці Афанасьєва-Чужбинського прийняли за ревізора, а потім мало не заарештували. А на самій косі він дізнався про способи вистежування соляних контрабандистів. Також разом із рибалками він вирушив у кількадевні мандри «водною пустелею» - дніпровськими плавнями, які причарували його своєю дикістю, а завершилась експедиція на узбережжі чорного моря.

РОЗДІЛ III

Теоретичні основи організації інтегрованих уроків у вивченні історії рідного краю

3.1 Сутність інтегрованого навчання

Сьогодні ніхто не стане заперечувати, що читати – корисно і захопливо. Шкільні програми, орієнтовані на вікові особливості учнів, містять перелік цікавих і повчальних творів, які розвиватимуть естетичні смаки та мислення дітей. Завдяки гаджетам та інтернету сучасні школярі мають можливість читати найрізноманітніші книжки. До того ж робити це там, де їм зручно. Здавалося б, створено всі умови для читання. Проте дуже часто можемо почути, що діти читати не хочуть. Чому? Нецікаво.

Спробуємо їх заохотити, інтегрувавши матеріал різних предметів і запропонувавши по-новому подивитися на художні твори. До того ж, актуальність ідеї інтегрованого навчання полягає саме в тому, що на даному етапі бачимо ускладнення змісту шкільної освіти: зростає обсяг необхідного матеріалу та зменшується час, відведений для його засвоєння. Слід також зазначити, що сьогодні принцип інтеграції в НУШ проголошений основним принципом на ряду з принципами гуманізації та демократизації. За кордоном, звісно ж, дуже активно розробляється безліч освітніх технологій, що базуються на інтегрованих підходах. Зовсім іншу маємо картину наразі з інтеграцією шкільного навчання в Україні, адже проблема впровадження інтегрованих занять ще мало досліджена, принцип самої інтеграції недостатньо відображений у чинних підручниках. А вчителі, не маючи ще чіткої методичної системи рекомендацій, самостійно намагаються впроваджувати інтеграцію програми на емпіричному рівні.

Хоча про важливість інтеграції знань неодноразово наголошувалось у прогресивній педагогіці. Ще в епоху Відродження вчені, виступаючи проти

схоластики в навчанні, підкреслювали важливість формування у школярів цілісних уявлень про взаємозв'язок природних явищ. Я. А. Коменський вважав, що для формування системи знань важливо послідовно встановлювати зв'язки між навчальними предметами. Не втратили актуальності думки Д. Локка про доцільність наповнення змісту одного предмета фактами інших. К. Д. Ушинський справедливо вважав, що знання та ідеї, які повідомляються будь-якими науками, повинні органічно об'єднуватися у світлий і, по можливості, широкий погляд на світ та життя взагалі.

Сьогодні ідея інтеграції змісту і форм навчання приваблює багатьох учених та вчителів-практиків. Досліджені дидактичні особливості інтеграції змісту навчання (О. Біляєв, Л. Варзацька, Т. Донченко, Ю. Колягін, В. Паламарчук, О. Савченко, Н. Светловська).

Отже, готуючись до інтегрованого навчання, слід пам'ятати: у результаті інтегративних зв'язків у дитини створюється певний «конгломерат» знань, який збільшує свою вагу не в наслідок надмірного накопичення інформації, а шляхом синтезу поглядів, позицій, навіть почуттів.

Але слід пам'ятати, що при підготовці до проведення інтегрованих уроків учителю слід проявити себе як багатопрофільним спеціалістом. Який може подати матеріал системно й організаційно, пов'язавши близькі теми з різних предметів. У даному випадку ми демонструємо зв'язок історичних матеріалів із художнім твором. І метою такого зв'язку є цікаве, а головне різнобічне вивчення подій, історичних фактів, понять та явищ. А метою інтегрованих уроків є «спресування» споріднених матеріалів декількох дисциплін навколо однієї теми. Що дає змогу навчити дітей бачити світ цілісним та вільно орієнтуватися у ньому. І саме такі уроки ґрунтуються на міцних міжпредметних зв'язках, які дають можливість продемонструвати і цілісність самої освіти і можливість розвивати у дітей на новому якісному

рівні творче креативне мислення, інтелект та емоційні почуття. Тому у результаті інтегрованого навчання у дітей створюється певний багаж знань, який збільшує ефективність здобутого матеріалу на основі синтезу поглядів, позицій, навіть почуттів, а не шляхом надмірного накопичення інформації. Але слід пам'ятати, що в основі інтегрованого уроку має бути близькість змісту тем, що розглядаються та логічний взаємозв'язок, у даному випадку – історії та літератури.

Які ж основні ознаки інтегрованого уроку? Насамперед – це урок, що розв'язує ряд перспективних завдань, які можна виконувати тільки завдяки інтегруванню. Але слід зазначити, що в жодному разі проведення інтегрованого уроку не може бути ізольованим, тобто випадати із загальної програми. Він органічно поєднується із попередніми та наступними темами навчальних дисциплін. Таким чином, наголошуємо, що інтегрований урок вимагає від учителя ретельної підготовки, професійної майстерності та віртуозності особистісного спілкування. І саме у такий спосіб ми не тільки зробимо освіту цікавішою, а й навчимо дітей сприймати інформацію, виходячи за межі одного уроку. Особливо актуально проводити інтеграцію літератури та історії.

Проте інтегровані уроки не повинні перевантажувати дітей. Вони мають бути так компактно побудовані, щоб у підсумку дати результат єдиної мети. Для цього слід завчасно проаналізувати програми дисциплін, що інтегруються і відібрати ті теми, які близькі за змістом та метою викладання. Крім цього, слід не забувати, що до проведення інтегрованого уроку потрібно ретельно готуватись не лише вчителю, а й учням. І звісно ж, інтегрований урок має свою особливу структуру!

Сама структура інтегрованого уроку зумовлюється, перш за все, поставленою метою та завданнями, детермінується змістом навчання, індивідуальними особливостями підготовки вчителя та учнів. Оскільки інтегрований урок – це здебільшого уроки повторення та узагальнення

вивченого матеріалу, то його структуру, на нашу думку, можна побудувати за такими етапами:

I Організація класу.

1.Привітання.

2. Перевірка готовності учнів до уроку.

II. Повідомлення теми, мети та завдань уроку

III. Мотивація навчальної діяльності

IV. Актуалізація та корегування знань з усіх інтегрованих уроків. Цей етап слід проводити у формі змістовної, лаконічної, чіткої бесіди(10-12 хвилин), але підготовка якої потребує особливої уваги , перш за все самого учителя.

V. Повторення та аналіз основних фактів, подій, явищ, процесів.

VI. Творче перенесення знань навичок та умінь у нові ситуації.

VII. Узагальнення та систематизація навчальних досягнень учнів.

VIII. Підведення підсумків інтегрованого уроку.

IX. Домашнє завдання, що дається окремо для кожного з інтегрованих на уроці предметів.

Звичайно ж, дана структура є типовою. І кожен учитель може уносити у неї свої корективи, враховуючи специфіку навчальної програми, особливостей предметів, що інтегруються , конкретних завдань та поставленої мети.

Таким чином, можемо стверджувати, що ідеї інтегрованого навчання наразі надзвичайно актуальні, оскільки сприяють успішній реалізації нових освітніх завдань. Дають можливість усім учасникам освітнього процесу опанувати за обсягом значний навчальний матеріал, досягнути формування

міцних та усвідомлених предметних зв'язків, уникнути дублювання матеріалу, а опрацювати його комплексно та цілісно. Отже, інтеграція – це вимога сьогодення, реальна можливість ознайомлення з досягненнями науки, культури та мистецтва. А основою інтеграції, домінантою дисциплін для учнів стає розуміння цілісності світу та усвідомлення свого місця у цьому світі.

3.2. Інтеграція предметів у сучасній школі. «Нариси Дніпра» - ґрунтовне краєзнавче та етнографічне дослідження з історії Херсонщини

Ідея інтеграції в освіті є значним здобутком дидактичної науки, адже, за умови її успішного методичного впровадження у навчально-виховний процес реалізується мета сучасної якісної освіти. Тому інтеграція як вимога часу – є необхідним сьогодні дидактичним засобом, який об'єднує в ціле компоненти об'єктів навчання, що уможливорює створення цілісного бачення на проблему, що вивчається та формується, перш за все стала міжпредметна компетентність.

У Державному стандарті загальної освіти (20.04.2011), що ґрунтується на засадах компетентісного підходу, поняття міжпредметна компетентність визначається як “здатність учня застосувати щодо міжпредметного кола проблем знання, уміння, навички, способи діяльності та ставлення, які належать до певного кола навчальних предметів і предметних галузей” [20.34].

Нагадаємо, що процес сучасної інтеграції вимагає виконання певних умов: об'єкти дослідження мають бути логічно близькими, (тоді ми досліджуємо об'єкт під призмою різних дисциплін), у даному випадку історичний період у контексті художнього твору. У навчальних предметах використовуються близькі або однакові методи дослідження теми. У такому випадку ми демонструємо спосіб пізнання дійсності на прикладах з різних

предметів. У даному випадку методи дослідження , аналізу й порівняння: історичних матеріалів та художнього твору О.С. Афанасьєва-Чужбинського «Нариси Дніпра».

Аналізуючи вищезгаданий твір ми узагальнюємо навчальний матеріал з різних дисциплін (історії та літератури) і пізнаємо більш складну систему, те, що пізнається, підпорядковується загальним закономірностям, які вивчаються на уроці. Таким чином, сучасна інтеграція навчального матеріалу з різних дисциплін відбувається, загалом, чи навколо певного об'єкту , чи історичного явища , чи для розв'язання проблем міжпредметного характеру, або для створення творчого пошуку ідей.

Як приклад, розглянемо урок історії України у 9 класі під час вивчення теми: « Історія рідного краю (Херсонщина) у XVIII – XIX століттях. З погляду наукових праць та художнього твору. Так , давши частині учнів класу випереджальне завдання дослідити наукові праці, зокрема: І.Д.Багалія «Народне заселення країни. Українська й Великоросійська колонізація. Чужоземне заселення у XVIII і першій половині XIX ст.», Я.В. Бойка «Заселення Південної України (кінець XVIII– початок XX ст.)» , Водотика С. Г. «Формування етнічного складу населення Херсонщини», Редько Ф. А. «Заселення Нижнього Подніпров'я і Побужжя в 70-80-х роках XVIII століття», Шушляннікова Н. «Розповіді з історії херсонського краю: монографія /Наталя Шушляннікова», а іншій частині ознайомитись з твором Олександра Афанасьєва-Чужбинського «Нариси Дніпра», можемо розглянути тему історії рідного краю в контексті подвійного дослідження та ще й у порівняльному аналізі.

Таким чином на основі художнього бачення автора Афанасьєва - Чужбинського та вищезгаданих науково – дослідних матеріалах можемо провести дослідження життя населення на березі Дніпра від порогів до гирла.

І в тих , і в тих джерелах можна знайти відомості про навігацію та торгівлю, будні міського та сільського населення, матеріали про відважних дніпровських лоцманів. Про облаштування та господарювання у німецьких та старошведських колоніях. Про життя у єврейських поселеннях . Та про занедбані запорозькі пам'ятки – рештки Січей і могили забутих «степових лицарів»: Івана Сірка, Костя Гордієнка.

На уроці слід звернути увагу учнів на те, що етнограф вирушив вивчати береги Дніпра аж до самого гирла у життєвому вимірі. Під час знайомств із побутом кріпосних та державних селян, колоністів, вільних матросів – усюди записував народні пісні, прислів'я, казки. Збирав старожитності, самостійно проводив археологічні розкопки, вивчав мову, одяг, житло, знаряддя обробки землі та рибної ловлі, визначні історичні та природні пам'ятки. Акцентувати на тому, що автор зробив опис з історико-етнографічною розвідкою всіх найважливіших поселень Придніпров'я: Старих Кайдаків, Волоського, Микільського-на-Дніпрі, Нікополя, Капулівки, Покровського, Грушівки та багатьох інших. Для цього учений декілька разів спускався порогами , щоб зробити їх детальний опис.

Обов'язково під час уроку потрібно наголосити й на тому, що автор рішуче відкидає спроби показати українців у своїй роботі у комічному вигляді, не дозволяє собі насміхатися над їхньою мовою та перекручувати історію.

Дослідник характеризує українців як народ тихий, добрий та надзвичайно працелюбивий й осідлий, що різко відрізняється від своїх північних сусідів типом, мовою, одягом, звичаями.

Не менш важливо акцентувати увагу школярів і на тому, що вже у 1857 – 58 роках була опублікована « Подорож на дніпровські пороги і на Запоріжжя» Афанасьєва-Чужбинського. І саме ця робота показала сучасникам автора й залишила нащадкам , одну із найбільш розгорнутих картин життя тодішніх мешканців Подніпров'я. І що саме у цій книзі автор заперечує офіційну тезу про те, що Україна ніколи не була незалежною. Тому

й надалі не може мати своєї самостійної держави. А ще переконливо дослідник говорить про українську мову, як одну із найдавніших, що була в основі інших слов'янських мов.

А згодом, у 1859 – 60 роках в тому ж таки «Морському изборнику» вийшла друком і об'ємна історична монографія «Подорож по низов'ях Днепра». А наступного року видана й окремою збіркою, що стала своєрідною енциклопедією з дослідження історії Херсонщини другої половини ХІХ століття.

А у підсумку уроку вчителю літератури слід акцентувати, що Олександр Степанович Афанасьєв-Чужбинський – це один із талантів, який народила наша могутня Полтавщина, і якого потім поглинув Петербург, що його Гребінка, до речі, називав *«колонією освічених українців»*, і який так несправедливо був забутий українським народом, і як важливо, саме сьогодні, у часи становлення нашої незалежної державності зануритись у царину нашої етнографічної літературної спадщини!

І, мабуть, як ніколи, дуже актуальними на сьогодні є сказані ним 150 років тому слова: "Всіма правдами та неправдами можна зробити висновок, що Малоросія ніколи не була незалежною, але йому можна протиставити суттєві та безсумнівні факти. Між тим, жодне з племен, що населяють нашу велику імперію не потребують, можливо, такого захисту проти невиправданих нападів, як малоросійське" [1.237].

ВИСНОВКИ

Працюючи над темою магістерської роботи, можемо стверджувати, що вже вкотре було піднято питання дослідження історії рідної Херсонщини, зокрема періоду другої половини XIX століття. Але вперше у контексті художнього твору – дорожніх нотаток Олександра Афанасьєва - Чужбинського «Нариси Дніпра».

Перш за все підсумуємо, що твір, який ліг в основу нашого тематичного дослідження уперше було надруковано у 1859–1860 роках, у згадуваному «Морському зборнику». Згодом ця об'ємна історична монографія «Подорож по низов'ях Дніпра», була видана у наступному році окремою книгою. Завдяки трьох річній подорожі по Дніпру, Чужбинський описав життя людей, як воно є. Слід звернути увагу, що дослідник під час своєї подорожі не хапав те, що лежало на поверхні, він вникав завжди глибоко у справу. Посміювався з горе-дослідників, які, за його словами, «вивчали рідний край, пролітаючи на поштових». Тому багато фахівців, у галузі народознавства, вважають, що саме Афанасьєв-Чужбинський закладав основи української етнографії. І при цьому він зумів це викласти настільки захопливо, у жанрі, який він, певно, сам і винайшов. Цей жанр можна найкраще описати його словами: «Читачеві байдуже до особистих вражень мандрівника, йому потрібні не описи природи, якими, до речі, часто зловживають туристи задля наповнення сторінок. А подавай йому картини побуту з усіма подробицями, та ще й ці подробиці викладай так, щоби вони були не позбавлені цікавості» [1.89.]. І це йому, на відміну від багатьох інших науковців –етнографів, повною мірою вдавалося.

Адже, твір « Нариси Дніпра», стає не просто цікавий читачеві, а ще й захоплюючим, і саме не тільки завдяки своєму змісту, а й завдяки тому, що криється між рядками. А між рядків, якщо бути уважним читачем, то чітко видно, як проступає особистість Олександра Степановича. По-перше,

відчувається його глибока внутрішня шляхетність, його неупередженість в тому, як він ставиться до людей. Неважливо було, якої вони національності, якого вони стану, бідні чи багаті, прості чи освічені – це дуже сильно відчувається. По-друге, він був неймовірно сумлінний і відповідальний як дослідник. Він ніколи собі не дозволяв чи то прикрашати, чи робити якісь поверхневі висновки. І по-третє, всі свої дослідження, всі свої матеріали, він складає для свого читача настільки вишуканою та легкою мовою і приправляє своєю фірмовою іронією, а часто і самоіронією. Оце й є три основні риси, за які неможливо не полюбити Олександра Степановича Афанасьєва-Чужбинського, що був дуже багатогранною людиною – мовознавцем, поетом, етнографом, істориком, журналістом, фольклористом.

Таким чином, матеріал даної магістерської роботи розкриває, перш за все, сутність життєво-творчого шляху Афанасьєва-Чужбинського. Внесок письменника й дослідника-науковця у розвиток вітчизняної літератури та історії України. Загалом, слід підкреслити, що його діяльність припала на один із найскладніших періодів розвитку української літератури та культури - період заборони писати українською, період асиміляції усього українського з іншими народами, й періоду початку національного відродження українців. Тому праця Олександра Афанасьєва-Чужбинського «Нариси Дніпра» – це ґрунтовне краєзнавче та етнографічне дослідження, що водночас являє собою захопливий твір у незвичному жанрі – дорожніх нотаток побудованих на живих діалогах. Саме тому, напевно, в наш час виникає потреба у дослідженні не лише творчості а й життєвого шляху, ще одного великого, але несправедливо забутого українця.

І, звичайно ж, широко використовувати дані матеріали у навчальному процесі як середньої, так і вищої освіти. Зокрема доречно це робити під час вивчення історії та літератури у шкільній програмі періоду другої половини ХІХ століття, використовуючи методика інтегрованого навчання. Адже, саме за цією методикою — майбутнє. Тому, що змістовні та цілеспрямовані

інтегровані уроки вносять у звичну структуру шкільної освіти новизну, оригінальність, сприяють цілісної картини світу, розгляду проблемної теми з кількох сторін, дозволяють систематизувати уже здобуті знання. А також за допомогою інтегрованого навчання можна створити сприятливі умови для реалізації особистісно орієнтовної та корекційно-розвивальної освіти школярів.

А методично правильно побудовані та проведені інтегровані уроки сприяють, перш за все, підвищенню професійної майстерності педагога, адже вимагають від учителя володіння методикою сучасних освітніх технологій. На сторінках нашої роботи, гадаю буде не зайвим назвати у проведені детального аналізу сучасного інтегрованого уроку позитивні та негативні сторони інтеграції навчально-виховного процесу.

Переваги інтегрованого навчання для учнів:

- більш чітке розуміння мети кожного предмету , що інтегруються в різних контекстах;
- більш глибоке розуміння будь-якої теми, завдяки її дослідженню через кілька точок зору;
- краще усвідомлення комплексного підходу;
- удосконалення навичок системного та креативного мислення.

Так чином, уміння бачити взаємозв'язки всіх аспектів життя, згодом стає звичкою, яка буде допомагати учням упродовж усього життя.

Отже, застосувавши при написанні роботи методи пошуку, оброблення, систематизації, контекстуалізації та інтерпретації загальнонаукової інформації з різних джерел, змогли таким чином згенерувати нові ідеї для вирішення поставлених завдань у міждисциплінарних галузях, зокрема історії та літератури. У результаті чого удосконалюються освітні компетенції виконавця:

- здатність орієнтуватись в інформаційних та Internet джерелах;

- здатність працювати з бібліотечними та архівними фондами;
- критично оцінювати отриману інформацію;
- робити власні аналітичні висновки;
- володіння комп'ютерними технологіями та програмами.

А також, здатність працювати у професійній або науково дослідницькій команді з чітким дотриманням професійної етики. А також у ході виконання даного проєкту удосконалились фахові компетентності:

- Здатність працювати з різними історичними та архівними джерелами;
- Критично осмислювати новітні досягнення історичної науки;
- Здатність розв'язувати складні проблеми та задачі в галузі історії в процесі різнопланової фахової діяльності або у навчально-виховному процесі;
- Здатність установлювати причинно-наслідковий характер історичних процесів та їх зв'язок з сучасністю;
- Можливість оцінити альтернативні ідеї інтерпретації основних подій і особливостей історичних процесів в певні періоди та поєднувати їх з літературними досягненнями;
- Аналізувати історичну пам'ять різних спільнот;
- Проявити здатність використовувати базові знання про теоретичні засади, методологічні принципи;
- Продемонструвати практичне застосування міждисциплінарних зв'язків сучасної педагогічної науки, історії, літературознавства, лінгвістики та психології.

А також, удосконалились навички критично сприймати та розуміти етнічні культурні традиції, а головне, особливості поведінки носіїв цих культур. Таким чином, у ході виконання магістерського проєкту, ми змогли проявити здатність оперувати ключовими поняттями фахових дисциплін та зрозуміти об'єктивні тенденції розвитку сучасних історії, мови, літератури та , навіть, психології.

Крім цього, робота над даною темою передбачала формування можливості послідовного та логічного мислення у виявленні взаємозв'язку та взаємозалежності між літературою, історією, науковими матеріалами та інноваційними проектами.

Також ми продемонстрували методи вирішення проблеми, поставленої у дослідницькій роботі. Стисло й обґрунтовано виклали основні результати, що були одержані внаслідок досліджуваного об'єкта – твору Олександра Афанасьєва-Чужбинського "Подорож у Південну Росію". Підкреслюємо, що цією працею дослідник проявив себе як справжній патріот своєї Батьківщини – рідної України. Адже, крім цього змістовного етнографічного дослідження, було ще багато й літературно-критичних виступів та філологічних студій письменника, якими він відстоював право самобутнього розвитку української мови та літератури, право на самостійну історію своєї країни. Звертаючись до найбільш цікавих явищ українського літературного процесу, Афанасьєв-Чужбинський не тільки популяризував їх, але й на їх основі обґрунтовував свої принципові позиції щодо захисту рідної літератури та відстоювання її права на самобутній розвиток у тих складних умовах відвертого цькування, розгорнутого шовіністичним угрупованням російської критики та суспільної думки. І на таку чесну й відверту суспільну позицію, та ще й за умов імперського гніту та переслідування, зміг би зважитись далеко не кожен. Проте, промовисте та правдиве висловлювання Олександра Степановича Афанасьєва-Чужбинського у той час на захист української літератури, етнографії та історії набуло особливого значення. І саме зараз, у часи глобальної розбудови нашої державності, мусимо досліджувати й широко впроваджувати результати діяльності та творчості, дійсно палких, але несправедливо оцінених свого часу, великих українців. І робити це дієвим засобом впливу – навчанням та вихованням підростаючого покоління. Активно при цьому застосовуючи технології інтерактивного навчання.

Також, підкреслюємо, що матеріали самої магістерської роботи уже мають апробацію, адже на їх основі було підготовлено та проведено інтегрований урок історії України та української літератури у 9 класі на тему «Суспільно – політичні процеси на Півдні України в 50 – 70 роках XIX століття. Змалювання господарювання та побуту населення прибережних земель у творі Олександра Афанасьєва-Чужбинського «Нариси Дніпра». Тому можемо впевнено рекомендувати матеріали даного магістерського проєкту щодо наукового та практичного використання особливо при впровадженні результатів роботи у сучасну навчально-виховну діяльність загальноосвітньої школи або вищих навчальних закладів. Під час упровадження чи удосконалення системи інтегрованого навчання у закладі, підтверджуючи, що саме інтегровані уроки захоплюють новизною, можливістю включення у шкільний курс альтернативних ідей і нестандартних підходів. І саме тому, не відкидаємо можливості у перспективі подальшої роботи над висвітленою темою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афанасьєв-Чужбинський О.С. «Нариси Дніпра» . – Л., «Апріорі», 2016. – 544с.
2. Багалій Д.І. Народне заселення країни. Українська й Великоросійська колонізація. Чужоземне заселення у XVIII і першій половині XIX ст./ -Х., 1920. - Розд. IV-V. – С. 63- 98.
3. Бех І.Д. Інтеграція як освітня перспектива. Початкова школа.2002.№8 с.5-7
4. Бойко Я.В. Заселення Південної України (кінець XVIII – початок XX ст.). – Луцьк, 2007. – Т.2. – С.54 – 57.
5. Брега Г.С. Афанасьєв-Чужбинський Олександр Степанович Енциклопедія історії України : у 10 т. — Київ: Наукова думка, 2003. — Т. 1. — С. 153.
6. Водотика С.Г. Формування етнічного складу населення Херсонщини. Херсон, 2001. С.83-97.
7. Водотика С.Г. , Євген Сінкевич , Історія Херсонщини. – Херсон , 2003. –С. 78 – 89.
8. Войцехівський Ю.В. Етноси на Півдні України XVIII – XXст. (іст.аспект) Наук.зап.Нац.ун-т ім. М.П.Драгоманова: іст.науки. – К., 2002.-Вип.46.-С.30 – 37.
9. Гнатюк М. Олександр Афанасьєв-Чужбинський. В кн.: Афанасьєв-Чужбинський О.С. Поезії. К., 1972
10. Діанова Н. М. Формування населення міст Південної України у дореформений період (кінець XVIII ст. - 1861 р.) Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. - О., 2003. – 20 с.
11. Довідник з історії України (А – Я). – К., 2001. – С.42 – 83.
12. Енциклопедія історії України: в 10 т. Т.4. - К. : Наук. думка, 2007. - 528 с.: 810 іл., 53 карти.
13. ІСТОРІЯ Української РСР: в 2 . Т.1 – К.: Наук.думка, 1967. – 607с.

14. Коваль А.П. Знайомі незнайомці: походження назв поселень України.-К.: Либідь,2001.-304с.
- 15.Краткий обзор заселения Херсонского края. Исторический очерк деятельности Херсонского губернского земства за 1885-1899 гг. - Херсон, 1905. – Вып.І. – С.1-30.
- 16.Крупник Л. О. Історія України: формування етносів, нації, державності: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К.: Центр учб. літ., 2009. – 216 с. 203.
17. Ликова В.І. Дві колонізаційні компанії на землі Південної України в першій половині ХІХ ст. – 2009. – С. 50 – 59
18. Липова Л. Інтеграція індивідуальної роботи з іншими формами навчання. Рідна школа. – 2002. - №1.с.8 - 11
- 19.Ляхова, Ж. Афанасьєв-Чужбинський Олександр .Українська література у портретах і довідках: давня література – література ХІХ ст. – К., 2000. – С. 13–32
- 20.Національні процеси в Україні: історія та сучасність: док. і матеріали: довідник. У 2 ч. Ч.1. – К.: Вища шк., 1997. – 583 с.
- 21.Нікуліна І. Інтегральна технологія: основні ідеї та структури. Завуч 2000. - №23-24. С.10-14
- 22.Нова українська школа: poradnik для вчителя. заг.ред.Бібік Н.М. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. – 206с.
- 23.Олександр Афанасьєв-Чужбинський : Поезії. Українські поети-романтики. – К., 1987. – С. 225 – 276
- 24.Павлова О.Д. Особливості та закономірності формування інтегрованих знань учнів. Збірник матеріалів інтернет-семінару. Ч. - 2012. С.37 – 45
- 25.Педагогіка: Навчальний посібник. – Харків: ТОВ «Одісей», 2003. – 352с.
- 26.Пірко В. Заселення Степової України в ХVІ – ХVІІІ ст.– Донецьк: Культурологіч. центр, 1998. – 124 с.
27. Редько Ф.А. Заселення Нижнього Подніпров'я і Побужжя в 70-80 роках ХVІІІ століття. – Х., 1973. – Вип.16. – С. 15-39.

28. Редько Ф. А. Колонізаційна політика російського царизму в Південній Україні в кінці XVIII ст. - Чернівці, 1955. – Вип.1.- С.15-39.
29. Український історико-географічний збірник. Вип.2. АН УРСР, Ін-т. історії.: К., Наук. Думка, 1972. – 279 с.
30. Франко І.Я. Олександр Степанович Афанасьєв-Чужбинський.Твори, т.17. – К., 1955. – 312 с.
- 31.Черемісін О. Демографічні процеси в місті Херсоні у 1778 – 1861 р.р– Херсон, 2003. – Вип. XII. – С. 17 – 23.
- 32.Шушляннікова Н. В. Проблеми колонізації Херсонщини за наративною літературою .Південний архів. Історичні науки. – Херсон, 2002. – Вип. VII. – С. 140-144.
- 33.Шушляннікова Н. Розповіді з історії херсонського краю: монографія. - Херсон: Вид-во ХДУ, 2003. - 207 с.: іл.
- 34.Янко М.Т. Топонімічний словник України: словник довідник.– К.: Знання, 1995. – 432 с.
35. Ястребов Ф. Нариси з історії України . Вип.8: Україна в першій половині XIX століття,– К.: Вид-во АН УРСР, 1939. – 274с.

Публікації в часописах

36. Бойко Я. В. Аграрна колонізація Південної України: (60-80-ті рр. XIX ст.) Укр. іст. журн.- 1989. - №10. – С.93-101.
37. Бойко Я. В. Формування етнічного складу населення Південної України: (кінець XVIII-XIX ст.) Укр. іст. журн. – 1992. - №9. – С.54-65.
38. Кабузан В. Заселення і освоєння земель запорозького козацтва в (1775-1782 рр.) Архіви України. – 1969. - №3. – С.37-45.
39. Кабузан В. М. Заселення і освоєння Таврійської губернії у другій половині XVIII – першій половині XIX ст. Укр. іст. журн. – 1969. - №12. – С.85-90.

39. Козачок І. К. Забезпечення освітніх потреб національних меншин Херсонської області в контексті історії заселення краю та сучасного стану національного складу населення . Виховна робота в шк. – 2005. - №9. – Верес.- С.2 - 8.
40. Лобода В. Заселення Північного Причорномор'я і топонімія краю за архівними джерелами . Архіви України. – 1975. - №3. – С.68-76.
41. Орлова З. Заселение Херсонщины . Родной край. – 1992. – Дек. (№4).
42. ЦиганенкоЛ. Ф. До питання про етнічний склад дворянства Півдня України (кінець XVIII - XIX ст.) Укр. іст. журн. – 2009.- Вип.4. – С.67-83.

Документи Державного архіву Херсонської області

43. СПРАВА з описом заміських будинків відомих громадян м. Херсона. 1795 р. – Ф. 14, оп.1, спр.282, арк. 1-7.
44. УКАЗ Новоросійського губернського правління губернському землеміру від 19 червня 1797 р. про побутове облаштування шведських і данцигських переселенців. – Ф. 14, оп.1, спр.334, арк. 2-4 зв.
45. ВІДОМОСТІ про землеволодіння ногайців у Таврійській губернії. 1807-1848 рр. – Ф. 302, оп.1, спр. 67-69, 426, 803, 885, 888-889, 897-898, 901-904, 908-909.
46. ВІДОМОСТІ про землеволодіння чорногорців. 1822-1823 рр. – Ф. 302, оп.1, спр.1026, 1042-1043.
47. Відомості про розмежування земель ногайських сіл Каракуй та Мустапой Дніпровського повіту Таврійської губернії. 1832 р. – Ф.14, оп.2,спр.92, арк. 14.

ДОДАТОК «А»

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я, Тнатовецька Надія Тетянівна,
учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна
добročесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЮЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

– дотримуватися:

- вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
- принципів та правил академічної доброчесності;
- нульової толерантності до академічного плагіату;
- моральних норм та правил етичної поведінки;
- толерантного ставлення до інших;
- дотримуватися високого рівня культури спілкування;

– надавати згоду на:

- безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
- оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
- використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;

– самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;

– надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;

– не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;

– своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;

– не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;

– підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;

– поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;

– не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;

– відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;

– запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;

– не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;

– не підроблювати документи;

– не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;

– не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;

– не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;

– не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;

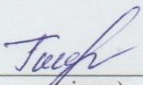
– не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;

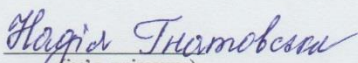
– не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;

– не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

08.10.2021
(дата)

(підпис)

(ім'я, прізвище)